

İZMİR KİTAPLIKLARINDA ESKİ - ANADOLU TÜRKÇESİNE AIT BİRKAÇ DEĞERLİ YAZMA

Doç. Dr. Zeynep Korkmaz

Anadolu'da gelişmiş olan edebî dilin 13., 14. ve 15. yüzyıllarını içine alan «Eski - Anadolu Türkçesi» yâhud «Eski Osmanlıca» diye adlandırduğumuz tarihî devir, bilindiği gibi, zengin dil malzemesi ihtiva etmektedir. İstanbul kitaplıkları bir yana,, henüz gereği gibi taranmamış bulunan Anadolu kitaplıklarında da, bu devre ait kıymetli eserler bulunmak mümkündür. Biz bu yazıda, bahis konusu devre ait birkaç eserin İzmir kitaplıklarındaki değerli yazmalarını tanıtacağız :

I

Devlet o ğ lu Y u s u f, Manzum Vikaye Tercemesi

1) Atatürk Umumi Ktb. Nu. : 5527

Cilt mukavva, üzeri kırmızı, dip tarafı vişneye bakan koyu kahverengi bez ile, cildin iç kısmı âdi mavi kâğıt ile kaplıdır. Kapağı takibeden yaprak yine ince mavi kâğıttır. Bundan sonra gelen dört boş yapraktan birincisinin sol alt uçtan itibaren ortalama 1/3 nisbetindeki kısmı güve yeniğine uğrayarak kopmuştur. İkinci yaprağın ön sahifesinin kenarları yıldız çerçevesi, yukarı kısmı tezhipli, tezhipli kısım altında «fihris-i fi terceme-i Vikaye-i Manzume» yazılıdır. Sahifenin yıldız çerçeve içinde kalan kısmı, kırmızı mürekkep ile karelere ayrılmış; kareler içine bahis başları siyah, bahislerin buldukları varakları gösteren sayılar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Aynı tarzdaki fihrist, bu yaprağın arka tarafı ile, müteakip yaprağın ön ve arka yüzlerini de kaplamaktadır. Ondandır gelen yaprağın ön yüzünde, bir vakitler eseri tasarrufunda buldurmuş olan zatın yuvarlak bir mührü ile, onun altında yazısı pek silintili olduğu için okunamayan büyük beyzî bir vakıf mührü vardır. Bu mührü aynı okunmazlıkla v. 1 b

ve 213 a'nın kenar boşluklarında da mevcuttur. Vakıf mührünün alt kısmında eserin İzmir Atatürk Kütüphanesi'ne nakledilmiş olduğu İzmir Hisar-Salepçioğlu Başmemurluğu mührü bulunuyor.

Zahriye'de «Terceme-i Vikaye» yazılıdır. Gittikçe daralarak bir üçgen şeklini alan alttaki iki veyâ üç satırda da yazı devam ediyor. Fakat bu satırlar sonradan bir silintiye yâhud mürekkep lekesine mâruz kaldığı için okunmaz hâle gelmiştir. Bu yaprak da sol kenardan ortaya doğru güve tahribatına uğramıştır. v. 1 b'den itibaren eserin metni başlıyor. 1 b'de sahife ortası ve yanlar, ikişer ince yıldız çizgi ile iki sıra çerçevlenmiş, iki sıra yıldız çerçeve ortasından iki ince kırmızı çizgili bir çerçeve daha geçirilmiştir. Sahifenin başlık kısmı açık ve koyu mavi renkler ve yıldızla tezhib edilmiştir. Bu kısım ortasında kahverengine bakan yıldızlı iri nesihle **Hâzâ Kitab-ı Vikâye** yazılıdır. Başlık ile metin arasındaki boşluğa yine aynı iri yazı ile «besmele» yazılmıştır. Öteki yapraklar orta ve kenarlardan tek sıra yıldız çizgi ile çerçevlenmiştir. Eserdeki bahis başlıkları ve v. 2 b'de eserin adına ithaf edildiği :

çün Murad binü Muhammed Han için

ol şehinşah-ı cihan sultanı için beyti de yıldızla yazılmıştır.

Cildin eni boyu 23,5×13,5 cm., yazının ki 18×9 cm. dir. Kağıdı açık bej, parlak eski cins yazısı harekeli nesihdir. Manzume iki sütun üzerine yazılmıştır. Yaprak sayısı 213, sahife sayısı 424, satır sayısı v. 1 b'de 10, ötekilerde 15'tir. v. 213'ün alt kısmında yıldızlı çerçeve içinde müstensihhin adı ve istinsah tarihi verilmiştir. Buna göre eserin müstensihhi **D e r v i ş İ s â**, istinsah tarihi 873' tür.

15 inci yüzyılın ilk yarısına ait olan eser, dinî ve şer'î ahkâm-dan bahseden bir fıkıh kitabıdır. Muhtevası bakımından taşıdığı önem bir yana, türk dili bakımından da önemli bir mahsuldür. Kelime hazinesi ve türlü dil bilgisi bahisleri itibarile, Eski-Anadolu Türkçesinin enteresan şekillerini vermektedir. Harekeli ve itinalı yazılmış bir nüsha olması bu bakımdan değerini daha da arttırıyor. Bu itibarla eseri daha yakından tanıtmak faydalı olacaktır.

Eserin başlangıcını teşkil eden münacaat bölümünden sonra, «fasl-ı beyan-ı sebeb-i nazm-ı kitâb» bölümü geliyor.. Burada, Türkçe

manzum bir kitab meydana getirdiğinden bahseden **Devlet o ğ l u Y u s u f** eserini önce **Manzume** adıyla tanıtıyor. Mesnevî tarzında ve **fâilâtun fâilâtun fâilün** vezninde sade ve pürüzsüz bir dil ile nazmettiği bu eserin tercemesi ve aslı hakkında izahat vermiyor. Bu hususta yerlerinde işaret ettiğimiz, «fihrist-i fi terceme-i Vikaye-i manzûme» ve «Hâzâ Kitab-ı Vikaye» başlıkları ile yetinmiştir. Fakat şair, fıkha dair **V i k a y e** adlı meşhur eseri 1) manzum olarak türkçeye çevirmekle tercemesine müstakil bir eser özelliği kazandırmıştır. **Devlet o ğ l u** eserini, 7. atadan han, cihan sultanlarının sultanı, baht ve taht sahibi, şücaatta Aliyyü'l-Murtaza, adalette âlemler içinde ferid, ihsan ve cömertlik menbaı ve benzeri vasıflar ile vasıflandırdığı **II. M u r a d** için nazmetmiş; onun mübarek adını da esesine vermiştir. Bu hususları şu beyitler ile anlatıyor :

anga tuhfe kılmağ için bunı pes
 celud idüb te'lifine kıldım heves
 lik anıng ol mübarek adını
 kim muradım ol idi angla anı
 bu kitabıng evveline yad idem
 anıng adına bunı bünyad idem
 her kim anıng adını işide pes
 anı okumaklığa kıla heves.

Devlet o ğ l u Y u s u f mütevacî bir ifade kullandığı bu bölümde kendisinden ve esenin te'lif tarihinden bahseden malûmatı da şu beyitler ile ifade ediyor :

gerçl bunda özr ile sermaye yok
 Devlet Oğ'ı Yusuf ol noksanı çok
 Balikesride hem anıng mevlidi
 hem sekiz yüz dahı yigirmi yedi

(1) *Vikaye*'nin yazarı H. VII (M. XIII) yüzyıl fakihlerinden **M a h m u d b. S a d r a l - Ş e r i a**, I'dir. Eserini hanefî mezhebinden ve Merginani ailesinden **Burhan al-Din Abu'ul-Hasan Ali al-Merginani**'nin *Hidaye* adlı eserinden şerhetmek suretiyle meydana getirmiştir. Bunun için bk. **K â t i p Ç e l e b i**, *Keşf el-Zünun*, **Y a l t k a y a**, S. - **B i l g e**, K. R. Maarif Vek. yayını, 1943 C. II. sah 2020, *وقایه الروایة فی مسائل الهدایة*, *İslâm Ansiklopedisi*, **M e r g i n a n i** mad.; **Brockelman**, C., *Geschichte der arabischen Literatur*, C. I. Supplementband, Leiden 1937. sah. 644.

hicret-i tarih ang ermiş iken
hem yigirmi sekize girmiş iken
bunu nazm etdi o yıllarda heman
ola kim ol lutfı çok şah-ı cühan.

Şu halde eser H. 827 (M. 1424) yılında, yani II. Murad'ın ilk saltanat yıllarında (I. defa 1421 - 1444, 2. defa 1444 - 1451) yazılmıştır. Kendisi eseri nazmettiği sırada 28 yaşında olduğuna göre, şairin doğum yılı olarak da H. 799'u (M.1396 - 1397) kabul edebiliriz. (2)

Eserin «fasl-ı fi beyan-ı sebab-i nazm-ı kitab» bölümü, Türk diline karşı o devirde takınılan tavır ve zihniyeti aksettiren bir vesika mahiyeti de taşımaktadır. Bu devirde Türk dili ile eser meydana getirmek, bazı âlimlerce bir utanç telâkki edildiğinden, Devlet o ğ l u Y u s u f bu zihniyete karşı özürle karışık bir tepki göstermekte ve Türk dilinin müdafaasını yapmaktadır. «Türkçe bir manzum kitap yazdığı için kendisinin ayıplanmamasını, kendini ilme vakfetmiş nice âlim-

- (2) Millî edebiyatın ilk mübeşşirleri arasında yer alması gereken Devlet o ğ l u Y u s u f'un hayatı, mesleki faaliyeti ve başka eserleri hakkında bugün elimizde Vikaye'nin önsözünden çıkardığımız birkaç cümlelik bildiren başka bir şey yoktur Tezkireler, biyografik mahiyetteki eserlerden *Keşfüz - Zünun*, *Sicill-i Osmani*, *Hidayetül - Arifin*, Anadolu dil ve edebiyatının ilk devirlerini inceleyen monografiler ve edebiyat tarihleri kendisinden bahsetmemektedirler. Bunlar arasında yalnız B u r s a l ı T a h i r, Osmalı Müellifleri'nin (C I, sah 304) Devlet o ğ l u Y u s u f'a ayırdığı birkaç satırlık bölümünde, onu ülemadan tabiat-ı şiriyeye mâlik bir zat olarak tavsif eder ve bahis konusu eserden çıkardığı kayda dayanarak «H. 827 tarihinde fıkıhtan Vikaye'yi nazmen terceme etti» der. U z u n ç a r ş ı l ı, I. H. tarafından yayımlanan *Karesi Meşahir'i*nde (I. kısım, Karesi 1339, 86 sah; 2. kısım, İstanbul 1341, 156 sah.) «fakih» ünvanı da eklenen Devlet o ğ l u Y u s u f'a hem ülema, hem de şairler faslında (I. kısım, sah. 18; 2. kısım, sah. 91 ve ö t) yer verilmiştir. Fakat yazılanlar Osmanlı Müellifleri'ndekinden ileri geçmez. A k p ı n a r l ı, K Kâni tarafından çıkarılmış olan *Devlet o ğ l u Y u s u f F a k i h* (Balıkesir Halkevi, Dil, Tarih, Edebiyat şubesi yayınlarından sayı : 9, Balıkesir, 1936, 30 sah.) adlı broşür ise, bu husustaki bölüme bir şey ekleyecek durumda değildir. Yazar bu eserde Balıkesir Vatan Kütüphanesi'nde bulunduğu H. 1122 yılında istinsah edilmiş çok yeni bir nüshadın, kısmen istinsah çok kere de okuma alışları ile dou bir miktar metin aktarmakla yetinmiştir.

Devlet o ğ l u'nun edebî şahsiyetinin ve biyografisinin aydınlanması için, başka eserlerinin ve yeni kaynakların çıkmasını beklemek gerekiyor.

lerin eserlerini Türkçe meydana getirmekle âr etmediklerini ve bu eserlerin başkaları tarafından da inkâr edilmediğini, bunların, eserleri ile anlam üzerindeki perdeyi kaldırdıklarını» beyan ediyor. «Gerçi, bu kitap Türkçe olduğu için bâzı âlimleri ürkütecek ise de, mâdem ki lâfız bir âletten ibâret ve mu'teber olan anlamdır, şu halde eseri Türkçe yazmakla anlam ziyan olmuş sayılmaz. Nitekim müderrisler, muhaddisler ve müfessirler dahi derslerini Türkçe vermektedirler. Hattâ usul sahibi olan Ebû Hanife **Kur'an**'ın bizatihi anlam olan bir söz kitabı olduğunu, heves edildiği takdirde, **Kur'an** metninin bile namazda farsça okunabileceğini caiz gördü» diyor. Şair eserinin Türkçe olmasını, iltibasa mahal kalmaksızın anlaşılabilmesi ve bütün halka hitabetmesi bakımından da zarurî görüyor. Böylece, **Devlet o ğ lu Y u s u f** ülema- dan bir zat olduğu ve devrinde Türkçe ülema sınıfı arasında pek revaçta olmadığı halde, II. Murad'a ithaf ettiği bu dâni eseri Türkçe nazmetmekle, hem bize 15. yüzyıl başlarından güzel bir dil âbidesi hediye etmiş; hem de kendi devrinde dilde milliyetçiliğin bilfiil müdafaasını yapmıştır.

Kitap, namaz, namazın vâcipleri, imamlık, hadis, salâvat, tekbi- rat, oruç, gusl, hayz, miras v.b. dinî ve şer'î mes'eleleri ihtiva eden fasıl ve bablara ayrılmıştır. Didaktik nitelikte bir eser olması dolayısıyla his, hayal, lirizm v.b. şiiriyet unsurları bakımından zayıf görünüyor.

Tavsifini yaptığımız bu nüsha H. 873 (M. 1468) yılında, yâni te'lif tarihinden ancak 46 yıl sonra kopya edildiğine ve gayet itinalı ve harekeli bir yazı ile yazıldığına göre, itimatlı nüshalardan sayılabilir. İzmir kitaplıklarında bu eserin iki nüshası daha vardır :

2) Atatürk Umumi Ktb. Nu. : 5528

Cilt bej, dip kısmı kahverengi mukavva, alt sol kenardan itibaren kısmen kopuk. Cilt ve yapraklar pek çok yerlerden güve tahribatına uğramış. Eser bu kitaplığa İzmir Salepçioğlu Kitaplığı'ndan naklen gelmiştir.

v. 1 b başlığında kenarları kırmızı çizgili, içi siyaha boyalı bir cami kubbesi, kubbenin iki tarafından yukarıya doğru çıkarılmış iki sap siyah, kırmızı renkli çiçek resmi; kubbe ve çiçeklerin etrafı dört sıra kırmızı çizgi ile çerçevesel; kubbenin alt kısmında iki sıra 2,5 cm.

genişliğindeki kırmızı çerçeve içinde besmele yazılı. Öteki yapraklarda sahifeler orta ve kenarlardan kırmızı çizgi ile çerçevelenmiş, bahis başları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Cildin eni boyu 20,5×14,5 cm., yazınıniki 15×10,5 cm. dir. Yaprak sayısı 143, sahife sayısı 285, satır sayısı 15' tir. Yazısı harekesiz ve itinasız nesih. Müstensihî A l i b . M u s t a f a , istinsah tarihi h. 1104 (M. 1692 - 1693)'tür.

Bundan önceki Muradname nüshası ile yapılan yüzden bir karşılaştırma bile, bu nüshanın dil bakımından epey değişikliğe uğratılmış olduğunu göstermektedir. Bu hususta bir fikir verebilmek için her iki nüshadan bir kaç beyit aktarıyoruz :

1. evvel ismu'llah ile başlayalum
işi bismillah ile işleyelüm
2. iş kim anung ad ile başlansa ger
hatim hem hayr ile olur mu'teber
3. anung adıyla ger başlanmaya
âkıbet ebter kıla işlenmeye
4. çünkü biz başladuk ismu'llah ile
hayr ile hatm eyleyen Allah ola.

5528 sayılı nüshadan :

1. evvel ismi'llah ile başladuk oş
işi bismillah ile kıldık ne hoş
2. iş ki bismillah ile başlansa ger
akıbet hayr ile olur mu'teber
3. beyit noksan.
4. başladık biz dahı bismillah ile
hayr ile hatm eyleyen Allah ola.

3) Millî Ktb. Nu. : 61/93

Cildi vişne çürüğüne bakan kahverengi mukavva, dip kısmı koya kahve meşin; Kapağı: bazı yerlerinden güve yemiş; kapaktan sonra gelen üç boş yapraktan ikincisinin ön yüzünde iki satırlık arapça bir metin; bu yaprağın arka tarafı ile, müteakıp yaprağın ön ve kısmen arka tarafında bozuk bir rik'a ile sonradan yazılmış H. 1224 yılının 20 Şa'ban pazan günü Kır - Bonru denilen yerde beş on Fransız ve İngiliz askeri ile yapılan çarpışmayı nakleden bir yazı vardır. Bu

yazının bitiminden itibaren eserin muhteviyatını gösteren kaba cetveli bir fihrist bulunmaktadır. Zahriyede eserin dışarıya çıkarılmamak şartıyla İzmir Şadırvan Camii Kütüphanesi'ne vakfedildiğini bildiren bir kayıt ve altında eseri vakfedenin küçük bir mührü vardır.

v. 1 b'de metin başlıyor. Başlıkta kırmızı mürekkep ile **Hâzâ Kitâb-ı Manzume-i Meşhure'** bunun altında siyah mürekkep ile besmele yazılıdır.

Cildin eni boyu 22 x 15 cm. yazınki 15,9 X 10 cm. dir. Kağıdı kreme bakan kendinden fligranlı, kalınca saklepsz, kaba kâğıttır. Yaprak sayısı 183, sahife sayısı 367 dir. Metin iki sütun hâlinde yazılmış satır sayısı: v. 1b'de 13, 2a'da 16, ötekilerde 17'dir. Yazısı harekesiz düzgün tâliktir. Eserin pek çok yerlerinde, kenar boşluklarına şer'i hükümlere dâir sonradan yapılmış ilâveler vardır. Eserin sonunda müstensih'in Manzume'yi sona erdirdiğini bildiren ve okuyarların kendisini hayırla anmasını dileyen iki beşitlik bir ilâve göze çarpıyor. Müstensih: Mora ceziyesinde Muton Kal'ası dizdarı **Abdü'l-Zaif Ömer b. Mustafa**, istinsah tarihi H. 1210 (M. 1796) 'dur.

Üç nüshasının tavsifini verdiğimiz, Eski-Anadolu türkesinin güzel bir örneğini teşkil eden **Manzum Vikaye Tercemesi : Muradname** adlı bu eserin, İstanbul ve Anadolu kitaplıklarında bulunması muhtemel daha eski ve başka nüshalarla da karşılaştırılarak dil bakımından işlenmesi, türk dili için bir kazanç olur.

II

Kitab-ı Iskendername min Makalat-ı Ahmedî

1) Milli Kütüphane Nu. : 22/149

Cilt koyu kahverengi meşin, ortası şemseli, kabin iç yüzü kırmızı renkte kabartma çiçeklerle süslü, aralarında vaktiyle yıldız bulunduğunu gösterir kalıntılar var. Kapak iç ve dıştan

- (3) Bunlara **Uzunçarşılı, I. H., Karesi Meşhiri**, sah. 91' de bahsi geçen 994 yılında istinsah edilmiş nüsha ile, **Akpınarlı K. Kâni'** nin faydalandığı H. 1122 tarihli nüshayı da ekleyebiliriz. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesindeki nüsha için bk. **Levend, A. S., Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, TDK, sayı: 31, Ankara 1949, sah. 28, not. 1.

tamir görmüş. Kapağı tâkibeden yaprağın ön yüzünde, yukarıda sağa doğru **İskendernâme-i eş - Şairü'lmeşhûr be - Ahmedi** yazılıdır. Bunun altında sonradan eklenmiş ve silintiye uğramış ikişer, üçer satırlık birer yazı ve sahifenin sol tarafında, ayrı yönlerde yan yazılmış türkçe: **derdmandin derdini her kim görüb rahm eylemez uğrasın bir derde kim âlemde derman bulmasın**

beyti ile, vezin ve muhtevasından eksik olduğu arlaşılan farsça bir beyit bulunmaktadır. Zahriyede pek silintili arapça bir metin vardır.

v. Ib başlığında kırmızı mürekkeple ve iri nesih ile :

Kitab-ı İskendernâme min Makalat-ı Ahmedi yazılıdır. Fâilâtun fâilâtun fâilün veznindeki mınzum metin iki sütun üzerine ve bahis başları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Cildin eni boyu 20 X 13,9 cm., yazınki 13,5 X 9 cm, sütunlar arasındaki boşluk 0,9 cm., kâğıdı mat saman rengi, yazısı pek güzel, okunaklı harekeli nesih, yaprak sayısı 279, sahife sayısı 557, satır sayısı v. ı b'de 14, ötekilerde 15'tir. v. 279 b'den itibaren 13 boş yaprak vardır. Bu yopraklardan ikincisinin ön yüzü ile, üçüncüsünün kısmen arka yüzünde çok sonradan eklendiği yazısından ve dilinden belli olan ve bir duanın faziletlerinden bahseden bir parça mevcuttur. Eserden bâzı yapraklar ciltten kurtulmuş dağılmak üzredir.

İskender'in hayatı, seferleri, Hazreti Muhammed'in zuhuru, hayat ve gazaları, halifeler devri, Osmanlı hükümdarları ve tekrar İskender bahislerini içine alan ve H. 792 (M. 1390) yılında yazılan bu meşhur eserin e'deki nüshası A b d ü ' l - M e z n e b tarafından 2 rebülevvel, H. 879 (M. 1492) tarihinde kopye edilmiştir.

Dili itibariyle sık sık arkaik şekillere rastlanan ve eski Anadolu Türkçesinin özellikle:ni pek güzel aksettiren bir nüshadır.

2) Millî Ktb. Nu. : 50-1204

Cilt kahverengi meşin, dip taraftan parçalanarak dağılacak hale gelmiş. Cildi tâkibeden yaprak boş. v. Ib'de besme'eden sonra metin başlıyor. Metin iki sütun hâlinde, sütunların etrafı kırmızı tek çizgi ile çerçevelemiştir. Bahis başları kırmızı mürekkep ile sütunlar arasındaki boşluklara yerleştirilmiştir.

Cıldın eni boyu 25 X 16 cm., yazınkı 20,3 X 13,1 cm., sütunlar arasındaki boşluk 0,9 cm.; yaprak sayısı 290, sahife sayısı 578'dir. Satır sayısı 15, yazısı harekeli taliktir. v. Ib ve 29 a'nın kenar boşluklarında, eseri bir vakitler tasarrufunda bulundurmuş zata ait ve üzerindeki yazının ancak. «Es - Seyyid Ahmed Emin eş - Şeyhü'l - İzmir (?)» kısmı okunabilen küçük birer mühür vardır. Metnin sonunda bundan önceki nüshada bulunmayan bir buçuk sahifelik bir kısım daha mevcuttur. Eserin müstensihî Ş e r i f b. A b d u l l a h'tır. Metnin bitiminde müstensihînin kendi adını yazdığı kısmın altına, daha donuk bir yazı ile Reblülevvel, 792 tarihi atılmıştır. Yazının donuk olması, bu tarihin sonradan atılmış ve eserin te'lif tarihinin oraya aktarılmış olabileceği şüphesini uyandırıyor ise de, aynı tarihin kopye tarihi olabileceği kanaatini de veriyor. Bu takdirde nüsha büyük bir değer kazanmış olacaktır. Bu tarih kopye tarihi olmasa bile, eserdeki imlâ ve dil özellikleri, kitabın oldukça eski ve aslına pek yakın bir nüsha olduğu intibahını vermektedir.

Bu nüsha, fonetik ve morfoloji özellikleri bakımından fevkalâde şekilleri ve pek çok arkaik kelimeleri ihtiva eden dikkate değer bir nüshadır.

III

Kur'an Tercemesi

Millî Ktb. Nu. : 50/328

Cilt mukavva, üstü ebrulu bej üzerine dalgalı siyah ve gri yaprak şeklinde çiçekler ile kaplı, bâzı yerlerinden tâmir görmüş. Kapağı tâkibeden boş yaprağın ön kısmında eseri vakfedenin mühürü; mühür muhtevası ayrıca mühürün yanına açığa da yazılmıştır.

v. 1a'da hemen tercemeye geçiliyor. Cıldın eni boyu 21,4 X 14,9. yazınkı 16,8 X 10,4, yaprak sayısı 130, sahife sayısı 259, satır sayısı 13'tür. Kâğıdı beje bakan koyu krem renkte yukarıdan aşağıya kendinden filgranlı, saklepsz, kaba ve kalınca kâğıttır. Yazısı itinasız harekeli nesih. Mütercimî belli değil; müstensihî : Abdülkadir Halife. İstinsah tarihi H. 1139 (M. 1727)'dur. Kitabın sonunda sonradan eklenmiş metin ile ilgisi olmayan bir manzum parça vardır.

Kitap Kur'an-dan alınan âyetlerin terceme ve izahı şeklinde devam ediyor. Araya sokulan hikâyeler ile metin bir serbest terceme hâline

getirilmiştir. Tercemenin hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Muhtevasının dil bakımından incelenmesi gösteriyor ki, eser heq'eti umumiyesi itibarıyla eski-Anadolu Türkçes mahsullerindedir. Fakat yer yer doğu-Türkçesine mahsus şekiller ile, istinsah tarihinin yenliğ dkkate alınır- sa, kopyalar sırasında grdiğini kabul edebileceğimiz bâzı muahhar şe- killere de rastlanıyor.

Kelime hazinesi, fiil teşkili ekleri ve kipleri, çekim eklerinde- ki değişik fonksiyonlar, tarz ve zaman zarfları, zarf - fiiller v. b. baki- rından, Eski-Anadolu Türkçesinin üze. inde durulmakta değer özellikle- rini vermektedir.

VI

En v e r î , Tevarih-i Mülûk : Kitabı-ı Düsturnâme be-nâm-ı Mahmud Paşay-ı A'zam Rahmetu'llah

Millî Ktb. müze kısmı Nu. : 22/401

Cilt dibe doğru koyu, kenarlara doğru açık, koyulu kahverengi meşin. Cildi tâkibeden yaprak boş; zahriyede kırmızı mürekklp ile :

berây-ı hazret-i Mahmud Paşa

zihî Düsturnâme kereded nişe beyti ve altında **Tevarih-i Mülûk** yazılıdır. Bu sahife orta ve kenarlardan iki sıra kırmızı çizgi ile çer- çevelendiği gibi, «Tevarih-i Mülûk» yazısının baş ve sonundan sahife- nin alt ve orta ucuna çekilen iki sıra üçgenvari çizgi ile de süslenmiş- tir. v. lb başlığında kırmızı mürekkep ve iri nesih ile : eserin yukarıda verdiğimiz adı yazılmıştır. Öteki sahifeler kenar ve ortarlardan iki sütun üzerine kırmızı ve siyah çizgi ile çerçevelemiştir.

Cildin eni boyu 20,3 X 13, sahife sayısı 279, satır sayısı v. lb'de 11, ötekilerde 13, yazısı harekeli nesihdir. Bap ve bahis başları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. 263 — 278. sahife'ler arası aynı tarzda bir yazı ile kenarları cetvellenmiş beyaz kâğıda sonradan ekle- nerek koymuştur.

İki sütun üzerine ve fâilâtun fâilâtun fâilün vezni ile kaleme alın- mış olan bu manzum eser, F a t i h'in veziri Mahmud Paşa için, 15. yüz- yıl şairlerinden E n v e r î tarafından 4) H. 869 (M. 1465) yılında

(4) Bk. K ö p r ü l ü , M. F u a d , *Aydınöğulları Tarihine Âid*, TM. C. 11, sah. 417.

yazılmış, 22 başlıklı bir hükümdarlar tarihidir. 278. sahifede müstensih de kendi adını: E n v e r i olarak kaydediyor. İstinsah tarihi Ramazan H. 894 (M. 1489)'tür

İçindekiler : 1) Tarih-i enbiyâ : âlem, Nuh, İdris, Adem v. b. 2) mülûk-i Fûrs, 3) Keyânîyan, 4) Eşganiyan, 5) Sâsânîyan, 6) Fahr-i enbiyâ Hazret-i Peygamber, 7) Hülefa-i Râşidîn, 8) Emeviyye, 9) Beni Abbas, 10) Sâmanîler, Saffarîler, 11) Gaznevîler, 12) Deylemîler, 13) Mülûk-i Kûhistan, 14) Âl-i Selçuk, 15) Şalguryan, 16) Harzemîyan, 17) Mogul, 18) Aydın Oğlu, 19) Âl-i Osman, 20) Muhammed Han (Fatih Mehmed), 21) Mahmud Paşay-ı A'zam, 22) Paşay-ı Zeman. Böylece eser Fatih devrine kadar geliyor. Fatih devrinin, Fatih'in ve sadrazamı M a h m u d P a ş a 'nın tasvirleri ile bitiyor.

Eserin tarihi ve edebî değeri üzerinde durmak bizim sahamıza girmez. Esâsen Prof. M ü k r i m i n H a l i l Y i n a n ç , Paris nüshasına dayanarak arap harfleri ile yaptığı Düsturnâme-i Enveri 5) yayımına medhal olarak yazdığı 2. ciltte, eserin tarihi değeri üzerinde tenkidî bir görüş ile durmuştur. Düsturnâme'nin Anadolu beyliklerinde Aydın Oğulları tarihini içine alan 18. bahsî: U m u r P a ş a D e s t a n ı , bu hususta şimdiye kadar tamnan yegâne Türk kaynağını teşkil ettiğinden, eserin bu bölümü bilhassa dikkati çekmiş ve I r ê n e M é l l i n k o f f S a y a r tarafından (6), İzmir ve Paris nüshalarını karşılaştırılması suretiyle, Fransızca tercemesi ile birlikte yayımlanmıştır. Prof. P a u l L e m e r l e , Le Destân D'umûr Pacha'nın devamı addettiği L'emirat D'Ayden Byzance et L'occident, Recherches sur «La Geste D'umur Pacha» (Presses Universitaires France, Paris, 1957) adlı araştırmasında, Bizans ve batı kaynaklarındaki 14. yüzyılın ilk yarısına ait noksan bilgileri, bu önemli kronikten çıkardığı bilgiler ile tamamlanmağa çalışmış; Bizans ve batı kaynakları ile bu Türk kaynağının tenkidî mukayesesini yapmıştır.

Prof. Y i n a n ç , üzerinde istinsah tarihi bulunmayan Paris nüshasının H. 11. yüzyılda yazıldığını tahmin etmektedir. B l o c h e t

- (5) *Düsturnâme-i Enveri*, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı sayı, 15, İstanbul I. C. metin, Devlet mtb., 1923, sah. 121, C. Medhal, İstanbul, Evkaf mtb. 1930, 98 sah.
- (6) Documents 2, *Le Destan D'umûr Pacha (Düsturnâme-i Enveri)*, Texte, traduction et notes, Presses Universitaires de France Bibliotheque Byzantine, Paris, 1954, 155 sah.

C a t a l o g u e 'unda bu nüsha 17. yüzyıla ait bir yazma olarak tavsif edilmiştir. M e l i n k o f f - S a y a r ve P. L e m e r l i se, Paris nüshasını kullanılan kâğıt cinsine dayanarak olacak, 15. yüzyıl sonuna ait bir yazma olarak kabul etmektedirler. Üzerinde çalışanların hepsi de, Paris nüshasının acemi bir müstensih tarafından, imlâ, gramer ve isim tahrifi hatâları ile dolu, harekesiz ve kötü bir nesta'lik yazı ile yazılmış nüsha olduğunda müttefiktirler. İzmir Millî Ktb. nüshası ise, harekeli ve okunaklı bir yazı ile yazıldığından, daha itimatlıdır. Kopya tarihi de bellidir. Eser H. 894 yılında kopye edildiğine ve yazılış tarihi ile kopya tarihi arasında ancak 25 yıllık bir zaman bulunduğuna göre, dil özelliklerinin değiştirilmiş olması ihtimali asgari nisbettedir. Böylece nüshanın değeri kendiliğinden meydana çıkmış oluyor.

Eserin edebî değeri üzerindeki görüşleri de edebiyatçı arkadaşlarımızımıza bırakarak, birkaç cümle ile diline temas edelim :

Düsturnâme-i Enveri manzum ve öğretici bir eser olduğu için muayyen ifâdeler ve fiil şekilleri tekerrür hâlinde bulunmakta, bu da dile ifâde bakımından renkliğini kaybettirmektedir. İzmir nüshasında arapça ve farsça kelimelerde epey yer almıştır. Fakat bu nüsha yine de, 15. yüzyıl Anadolu Türkçesini türlü yönleri ile pek güzel aksettiren değerli bir yazmadır.

Paris ve İzmir nüshalarının karşılaştırılması suretiyle eserin bütünü'nün ilmî usuller ile yeniden yayımlanması ve dil bakımından işlenmesi, hem tarih ilmî hem de Türk dili için yerinde bir hizmet olur.